

towards motherland in organic unity of national ethnic and national civic aspects, and is displayed in language cultural activity.

Cultural approach to the notion of «patriotism» motivates concentration of attention on personality's ability and need to reproduce social and cultural experience of peculiar community – ethnic group, people, nationality, in panhuman culture.

Human being obtain social and cultural experience through the mechanism of spiritual acquisition of ethno-cultural values and creative self-realization.

That is why it is necessary to organize emotionally coloured acquisition of cultural values and stimulate pupils vigorous activity using social and cultural environment in patriotic upbringing.

Generalization of the above mentioned scientific sources proved that scientists separate the following components of patriotism love to the motherland and people knowledge of the language and history, interests to national culture in general, to national traditions, devotion and readiness for the defense of the motherland.

Key words: *patriotism, education, patriotic education, patriot, cultural approach, patriotism components.*

УДК 371.036(09)

А. В. Ковтун

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті наведено результати історико-педагогічного аналізу поглядів вітчизняних освітян на проблему музичного виховання підростаючого покоління. Для дослідження обрано найбільш інформативний у питаннях розвитку педагогічної думки період – кінець ХІХ – середина ХХ ст. З опорою на ідеї видатних педагогів та митців минулого розкрито педагогічні можливості засобів музичного виховання дітей та молоді.

Ключові слова: *музичне виховання, педагогічна думка, історико-педагогічний аналіз, освіта.*

Постановка проблеми. Проблема музичного виховання особистості є сьогодні однією з найбільш актуальних і важливих, що характеризується давньою історією науково-практичної розробки. Особливо цікавим з історико-педагогічної точки зору є період кінця ХІХ – початку ХХ ст., що взагалі був одним із найбільш яскравих сторінок вітчизняної педагогічної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема освіти та виховання, зокрема й музичного, знаходили своє відбиття в працях М. Бунакова, В. Водовозова, В. Острогорського, М. Пирогова, М. Сумцова, Л. Толстого, К. Ушинського та інших педагогів. Під впливом їхніх прогресивних поглядів у вітчизняній педагогіці почали закладатися основи музично-естетичного виховання підростаючого покоління, провідне значення якого в розвитку особистості дитини в подальшому було

розвинуто в працях українських і російських учених О. Апраксіної, Н. Ветлугіної, Л. Коваль, О. Рудницької, Г. Падалки, А. Щербо та інших.

Зазначимо, що значна спадщина музично-естетичного виховання особистості в працях вітчизняних педагогів і композиторів зламу XIX та XX століть ще й досі не є остаточно вичерпаною в історико-педагогічному аспекті, що зумовлює необхідність звернення до порушеної проблематики в межах даної статті. Зважаючи на це, **метою статті** є аналіз поглядів видатних освітян минулого на значення та особливості музичного виховання підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. Проблема музичного виховання дітей та молоді завжди активно обговорювалась у педагогічних колах. Видатні освітяни вважали мистецтво, зокрема музику, могутнім засобом естетичного виховання людини та розвитку її особистості в цілому.

Так, розкриваючи виховне значення музики, її вплив на гармонійний розвиток особистості С. Миропольський у праці «Про музичну освіту в Росії та Західній Європі» (1882 р.) наголошував, що музика, «особливо спів, можуть виступати багатогранним засобом виховання, що сфера її широка, а вплив її охоплює найглибші сторони внутрішньої сутності людини» [1, 80]. К. Ушинський акцентував увагу на необхідності широкого впровадження музичного виховання у процес навчання з метою позитивного впливу на музичну культуру всього народу.

Видатні освітяни одностайно стверджували, що музичне виховання людини необхідно починати з самого раннього віку. За переконанням В. Острогорського, розвиток музичного слуху і формування почуття любові до народних наспівів починається з колискової. Тому так важливо, зауважував він, щоб мистецтво, зокрема музика і спів, пронизували життя дитини з раннього віку, що зумовлює виховання в неї сприйняття прекрасного в житті, мистецтві. Цю думку поділяв і Л. Толстой, розглядаючи початковий вік як основний у формуванні всіх духовних сил людини.

Чільне місце в музичному вихованні освітяни відводили співу. «Діти особливо люблять співи і після маленької пісні оживають, мов квіти після дощичку», спів «підтримує в дитині душевну бадьорість та властиву цьому вікові веселість», – зазначав Л. Толстой [2, 192]. К. Ушинський наголошував, що спів потрібно ввести до програми занять з дітьми. Із народної пісні випливає влучне, глибоке слово, повне істини, переживань і почуттів із найдавніших часів.

М. Бунаков, М. Корф, М. Максимович, В. Одоєвський, К. Ушинський та інші педагоги не тільки відзначали чималий естетико-виховний вплив на

особистість народної пісенної творчості, а й висували вимоги до організацій музично-естетичного виховання дітей. Так, К. Ушинський підіймав питання відсутності спеціально розробленого з педагогічною метою пісенного матеріалу, зазначав, що в цій галузі існує велика прогалина. Подібного погляду дотримувався й М. Бунаков, який у створеній ним початковій школі у Воронежі розучував з дітьми народні пісні.

На думку М. Рум'янцева, завдання вчителя в процесі музичного виховання полягає в тому, щоб допомогти учням зрозуміти «світ звуків, зробити для дітей доступним цей надзвичайно багатий світ, що відбиває найтонші відтінки глибоких душевних переживань. Діти в ритмічних звуках музики і співу знаходять насолоду раніше, ніж у будь-чому іншому...», – зауважував педагог [3, 67–68].

На початку ХХ ст. у вітчизняній педагогіці набули поширення прогресивні ідеї діячів у галузі музичної освіти. Видатні композитори М. Верховинець, М. Леонтович, М. Лисенко, Я. Степовий, К. Стеценко, Б. Яворський розробляли й видавали музичні посібники, нотні збірки, методичні вказівки та рекомендації щодо музичного виховання та навчання. З їхньою діяльністю дослідники пов'язують розвиток музично-естетичної думки в Україні, формування національних засад музично-естетичного виховання.

Питання музично-естетичного виховання підростаючого покоління широко розробляв М. Лисенко. Композитор видав збірку народних пісень «Молодощі», яка містила дитячі ігри зі співами та їх опис, де поряд із музичним матеріалом педагог висловив свої погляди щодо музично-естетичного виховання дітей та молоді й корисних рекомендацій для вихователів і вчителів.

М. Леонтович підкреслював, що вчитель постійно повинен турбуватися про розвиток музичних здібностей дітей, їхньої творчої фантазії, свідомого ставлення до сприймання музичних явищ, використовуючи при цьому різні методи навчання.

Педагогічно цінними, на наш погляд, були ідеї Б. Яворського. У своїй практичній роботі він прагнув поєднати різні шляхи музично-художнього впливу на школярів і викликати всебічну їх творчу активність під час здійснення ними будь-якого завдання – у виконанні музики, у її створенні, у її сприйнятті. Головною проблемою всієї його педагогічної діяльності був пошук шляхів формування творчих здібностей дітей. У практиці музичного виховання Б. Яворський виходив із поняття цілісності сприймання особистістю оточуючих її явищ життя, мистецтва, тому для його педагогічної роботи був характерним розвиток асоціативного досвіду.

Формування навичок сприйняття музики й розвиток музичної творчості дітей, на думку Б. Яворського, вміщує в собі декілька етапів: накопичення вражень; спонтанне відображення елементів творчості в зорових, сенсорно-моторних і мовленнєвих виявах та імпровізоване – рухове, музичне, літературно-мовленнєве; створення оригінальних композицій, які є відбиттям будь-якого художнього враження, а також музичної творчості – складання пісень, нескладних п'єс для фортепіано.

Особливу увагу питанням естетичного виховання дітей та молоді в умовах дитячих закладів й загальноосвітньої школи приділяв відомий композитор та педагог К. Стеценко. Він наголошував, що система музичного виховання повинна охоплювати всіх дітей як шкільного, так і дошкільного віку. Велике значення у вихованні особистості К. Стеценко надавав українському музичному фольклору, зокрема дитячим іграм, колядкам, щедрівкам, пісням з рухами. Він наголошував, що музичне виховання необхідно починати з раннього віку. У передмові збірки «Луна» (1907 р.) педагог підкреслює велике значення народної пісні як засобу естетичного виховання та зазначає, що найбільше враження музика і пісня справляє на ніжну душу дитини, і тому в дітях з самого раннього віку необхідно розвивати любов до музики й пісні, до всього прекрасного.

Питанням музичного виховання дітей з раннього віку приділяв увагу викладач музично-теоретичних дисциплін Київської консерваторії Я. Степовий. Він був автором і упорядником багатьох музичних творів для дітей дошкільного й молодшого шкільного віку: «Проліски» – збірка пісень для дітей наймолодшого віку для дитячих садків, «Кобзар» – шкільні хори на слова Т. Шевченка, підручник «Популярний курс елементарної теорії музики».

Велика роль у розвитку музичної культури, музичної освіти належить В. Верховинцю. Система педагогічної діяльності педагога – зразок єдності музики, хореографії, етнографії й педагогіки. Головним напрямом педагогічної діяльності композитора було формування національної культури молоді засобами народного пісенного, хореографічного та драматичного мистецтва на всіх ступенях системи освіти, починаючи з дитячого садка й закінчуючи вищим навчальним закладом.

У педагогічній науці на основі досліджень С. Русової, А. Симонович, М. Свентицької, С. Флеріної та інших ечених з 60-х рр. ХХ ст. активно розроблялися проблеми музично-естетичного виховання. У 1960–70-ті рр. проводились ґрунтовні дослідження в галузі художнього та естетичного виховання дітей засобами мистецтва, відбувалися пошуки шляхів розвитку

творчих здібностей дітей, розроблялися дидактичні й методичні засади музичного виховання дітей та молоді.

Важливу роль у розвитку теорії й практики музичної освіти ХХ ст. відіграли представники музичної педагогіки: О. Апраксина, Н. Ветлугіна, Д. Кабалевський, А. Кенеман, О. Радинова, В. Шацька і С. Шацький, С. Шоломович та інші вчені. Вони розробляли питання розвитку музичного сприйняття дитини, засоби педагогічного впливу й умови формування основ музичної культури, зміст, методи та форми музичного виховання дітей та молоді тощо. Їхні дослідження красномовно свідчать, що розвиток музичних здібностей, формування музичної культури особистості необхідно розпочинати з самого раннього віку дитини.

Корисні розробки в справі розвитку концепції музичного виховання особистості здійснені психологами Л. Виготським, Б. Тепловим, П. Якобсоном. Вони підкреслювали, що основи музичної культури закладаються в період дитинства. Тому музична діяльність у навчально-виховних закладах має бути спрямована здебільшого на накопичення музичних вражень. Важливо при цьому, вважали вони, створювати відповідні умови для сприйняття дитиною художньо цінних зразків музичного надбання.

Н. Ветлугіна наголошувала, що формування естетичного ставлення до музики є конче важливо для розвитку особистості дитини: «Якщо в дитини розвинуте зацікавлене й захоплене ставлення, якщо вона захоплюється прекрасним, добрим, відображеним у музиці, то таким чином вирішується головне завдання морально-естетичного виховання й успішно формуються різні музичні навички» [4, 195]. Вона обґрунтувала етапи розвитку естетичного відношення дітей до музики, основний із яких – розвиток здібності емоційного співчуття музиці. Тільки на фоні переживань музики в дитини зароджується любов, інтерес, потреба в ній, – зазначала Н. Ветлугіна.

В. Шацька також вбачала в музиці найважливіший засіб формування особистості, її морально-естетичних якостей, соціальних ідеалів, гуманізму, любові до Вітчизни. Вона наголошувала, що вихованців та учнів необхідно включати в усі види музично-естетичної діяльності: сприйняття музики, співу, гри на музичних інструментах тощо. У праці «Музично-естетичне виховання дітей та юнацтва» В. Шацька зазначала, що повноцінне сприйняття дітьми музики можливе лише за умови систематичного педагогічного керівництва, яке, зокрема, вміщує такі поняття: вміння пробудити інтерес до музики, захопити емоційно, організувати увагу дітей, вміння говорити про музику.

Своєрідну концепцію музично-естетичного виховання підростаючого покоління розробив В. Сухомлинський. Головним у його педагогічній діяльності було виховання в дитини потреби в красі, яка визначає весь склад її духовного життя.

Видатний педагог був переконаний, що, тримаючи в руках скрипку, людина не здатна скоїти погане. Душа дитини – це душа вразливого музиканта. Дитинство неможливе без музики [5, 77].

Значним внеском у розвиток теорії музичного виховання стала система, розроблена Д. Кабалевським, яку сучасні дослідники вважають «вінцем музичної педагогіки ХХ ст.», оскільки вона ввібрала ідеї попередників і ґрунтується на міцному методологічному фундаменті сучасних наук: музикознавства, педагогіки, психології, соціології тощо.

Педагог підкреслював, що значення музики в школі далеко виходить за межі мистецтва. Література й образотворче мистецтво, й музика рішуче вторгається в усі сфери виховання й освіти наших школярів, будучи могутнім і нічим не замінним засобом формування їхнього духовного світу, – зазначав він у праці «Виховання розуму і серця». Д. Кабалевський вважав, що основу музичного виховання складає активне сприйняття музики, завдяки якому активізується внутрішній духовний світ учнів, їхні почуття й думки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз наукових джерел з проблеми виховання особистості засобами музичного мистецтва у вітчизняній педагогіці кінця ХІХ – середини ХХ століття, аналіз праць О. Апраксіної, М. Бунакова, Н. Ветлугіної, Д. Кабалевського, С. Миропольського, В. Острогорського, С. Русової, М. Свентицької, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського, С. Флеріної, В. Шацької, С. Шацького та інших учених кінця ХІХ – середини ХХ ст. надає підстави констатувати, що в педагогічній думці активно розроблялися питання музичного виховання підростаючого покоління, досліджувався вплив музичного мистецтва на особистість, педагогічні можливості використання могутнього потенціалу музики для розвитку дитини. Учені, педагоги та композитори розглядали музичне виховання як найважливіший засіб гармонійного розвитку особистості. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективою подальших розвідок даної наукової проблеми є вивчення організації та змісту музично-естетичного виховання дітей та молоді, підготовки педагогічних кадрів до вирішення цих питань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Миропольский С. И. О музыкальном образовании народа в России и Западной Европе / С. И. Миропольский. – С-Пб., 1882. – 252 с.
2. Толстой Л. Н. Педагогическое путешествие по Швейцарии / Л. Н. Толстой // Пед. соч. – М. : Учпедгиз, 1953. – С. 190–195.
3. Румянцев М. Эстетическое воспитание в начальной школе / М. Румянцев. – М., 1913. – 94 с.
4. Ветлугина Н. А. Воспитание эстетического отношения ребенка к окружающему: основы дошкольной педагогики / Н. А. Ветлугина ; под ред. А. В. Запорожца, Т. А. Марковой. – М. : Педагогика, 1990. – С. 193–200.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. Вибрані твори в 5-ти т. – К., 1980. – Т. 3. – 300 с.

РЕЗЮМЕ

Ковтун А. В. Воспитание личности средствами музыкального искусства в отечественной педагогике конца XIX – середины XX столетия.

В статье представлены результаты историко-педагогического анализа взглядов отечественных педагогов на проблему музыкального воспитания подрастающего поколения. Для исследования избран наиболее информативный в вопросах развития педагогической мысли период – конец XIX – середина XX ст. С опорой на идеи выдающихся педагогов и деятелей искусства раскрыты педагогические возможности средств музыкального воспитания детей и молодежи.

Ключевые слова: музыкальное воспитание, педагогическая мысль, историко-педагогический анализ, образование.

SUMMARY

Kovtun A. Upbringing of the personality by means of musical art in the native pedagogy at the end of XIX – the middle of XX century.

The results of historical and pedagogical analysis of younger generation musical upbringing problem due to the national pedagogical points of view are given in the article. The most informative period of pedagogical science that is the end of XIX – middle of XX century is chosen for the scientific research. The pedagogic opportunities of musical child and youth upbringing means according to outstanding educators and people of art are discovered in the article. The analysis of scientific researches and publications of scholars is conducted in the article. It has been pointed out that the problem of music and aesthetic upbringing of children and youth has been always developed in the pedagogical science. The views on music of the national educators such as S. Miropolskiy, W. Ostrogorskiy, L. Tolstoy, K. Ushinskiy, N. Bunakova and others are considered in the article. They define aesthetic upbringing as an important factor of a person's and individual harmonious development. It has been underlined that the musical child's upbringing must be started from early age. It helps to develop the ear, to form aesthetic taste, to perceive the beauty in life and art. The requirements for the teachers concerning the content and organization of musical and aesthetic upbringing at school are revealed. The issues of this problem are analyzed in the works of Ukrainian composers: N. Verzovintsa, N. Leontovich, M. Lysenko, J. Stepovoy, K. Stetsenko. The examples of compositions for children are studied in the article. The musical and pedagogical experience of modern educators based on methodology of music, pedagogic, psychology, sociology is observed in the article. We have come to the conclusion that the scientists' considerable experience and heritage concerning the issues of musical aesthetic upbringing of children and youth aren't studied well enough that is why this article

is written. The author emphasizes that the conducted study does not address all aspects of problem of personality upbringing by means of musical art. The prospect of further research of this scientific problem is the study of the organization and content of the musical-aesthetic education of children and youth, preparation of teachers to address these issues.

Key words: *musical upbringing, pedagogical points of views, historical-pedagogical analysis, education*